مطالعات محیطی هفت حصار شماره نهم/ سال سوم/ پاییز ۱۳۹۳
صفحات ۲۲-۱۳

بررسی حس مکان در مساجد معاصر با طرح سنتی و نو

فهیمه عباسیان همدانی*، گلرخ دانشگر مقدم**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۳/۱۶
تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۶/۱۳

چکیده

مسجد قلب تپنده شهر است. شهر با خانه‌ها و مغازه‌ها و بازارها گرد این قلب ساخته می‌شود و از وجود آن حیات می‌یابد؛ مسجد، نقطه‌ای که هنر رنگی الهی به خود می‌گیرد معماری اسلامی چنین است. ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم‌وبیش آگاهانه از محیط است که شخص را در ارتباطی درونی با محیط قرار می‌دهد این حس عاملی که موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص می‌گردد که حس مکان نام دارد. این پروژه به بررسی دو مسجد معاصر سنتی و نوآور و به نقش طرح کالبدی در حس مکان بر اساس روانشناسی محیطی می‌پردازد و با ارائه پرسشنامه و برای تجزیه‌وتحلیل داده‌های استخراج‌شده نیز از نرم‌افزار SPSS استفاده‌شده است. ارائه عوامل مهم در بهبود فضاها و ارتباط فرد و محیط با رویکرد روانشناسی محیطی و مدلی مفهومی از پدیده حس مکان در مسجد نو ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی

روانشناسی محیطی، حس مکان، طرح کالبدی، مکان

* کارشناس ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیس همدان، همدان، ایران، Email: Abbasian_81@yahoo.com
** استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران، Email: Daneshgar25@yahoo.com

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1225602.1393.3.9.3.5]

مقدمه

مکان تنها پدیده‌ای مادی نیست که فقط حاصل بارگیری عناصر طبیعی باشد بلکه مکان ترکیبی از فضاها عناصر مادی و طبیعی عناصر معنوی و غیرمادی است. این عناصر درهم‌تنیده به مکان، نظم و شکل و معنایی خاص می‌دهد و آن را از دیگر مکان‌ها متمایز می‌کند. مکان تجربه فضا از طریق انسان است و نیز می‌توان گفت مکان ترکیبی از انسان و محیط کالبدی است که به‌واسطه "حس کردن" به تجربه درآمده و ادراک می‌شود که در روانشناسی محیطی به رفتارهای مرتبط با محیط فیزیکی می‌پردازد (رلف ۱۳۸۹).

روانشناسی مدرن با پیش فرض تأثیر غیرمستقیم محیط کالبدی بر رفتار انسان که در نهایت خود را ملزم به بررسی محیط‌های معماری و شهرسازی می‌ساخت از یک سو و از سوی دیگر توجه به طراحان محیطی درجهت برطرف ساختن نیازهای مشتریان و استفاده‌کنندگان فضاهای طراحی شده باعث گردید تا آشنایی روان‌شناسی با حرفه طراحی و برعکس آغاز گردد و درنتیجه نطفهٔ دانش نو و یا پارادایمی جدید به نام "روان شناسی محیطی" بسته شود (مطلبی،۵۴:۱۳۸۰).

واژه‌شناسی مکان

مکان، صیغه‌ی اسم ظرف است مشتق از کون به معنای "بودن" و به معنای مطلق "جا" و بودن خود به معنای "وجود هستی" و "هستی داشتن" است (حبیبی، ۱۳۸۷). در فرهنگ انگلیسی آکسفورد، مکان "یک موقعیت، نقطه یا ناحیه‌ای خاص" معنی شده است (Oxford,2003:960). در فرهنگ انگلیسی لانگمن، مکان "هر ناحیه، نقطه یا موقعیتی یا وضعیت در فضا" و "یک نقطه به‌خصوص در یک ناحیه گسترده‌تر" است (Longman,2001:1072). منظور از مکان، مفهوم مجرد و کلامی آن، به معنی یکجا نیست. اشیای گوناگون و رفتارهای مختلف احتیاج به مکان‌های متفاوت دارند. مکان، جا یا قسمتی از فضاست که از طریق عواملی که در آن قرار دارند صاحب هویت خاصی شده است (گروتر، ۱۳۸۳: ۱۳۸).

تعریف مکان

در فرهنگ لغت جغرافیای آکسفورد واژه مکان، نقطه‌ای خاص در سطح زمین تعریف شده است که محلی قابل شناسایی برای موقعیتی است که ارزش‌های انسانی در آن، بستر شکل‌گیری و رشد یافته‌است. فرهنگ لغت انگلیسی وبستر نیز علاوه بر مفهوم جغرافیایی، به نحوه و قرارگیری افراد در جامعه در مکان‌های خاص (بعد اجتماعی فضا) اشاره دارد (محمودی‌نژاد و همکاران،۱۳۸۷).

مدنی‌پور (۱۳۷۹) مکان را، بخشی از فضا و دارای بار ارزشی و معنایی می‌داند و افشارنادری (۱۳۷۸) آن را نتیجه برهمکنش سه مؤلفه رفتار انسانی، مفاهیم و ویژگی‌های فیزیکی، تصور می‌کند. بر این اساس مکان را می‌توان تجربه عرصه‌ای درونی در برابر عرصه بیرونی دانست که دربرگیرنده جهات گوناگون و تعدادی گشودگی می‌باشد. ادوارد کاسی در این تجربه درون، بیرون، بدن و چشم‌اندازها را مرزهای مکان می‌داند که بدن، مرز درونی و چشم انداز، مرز بیرونی است. بر این اساس پدیده مکان، محمل گردآوری گوناگونی چشم‌اندازها می‌باشد تا تمایز در محیط و احساس خاص محلیت را به‌وجود آورد (نوربری‌شولتز،۱۳۸۱).

مکان، جا یا قسمتی از یک فضا است که از طریق عواملی که در آن قرار دارند صاحب هویت خاصی شده است. فضا را می‌توان جابه‌جا کرد اما جابه‌جایی مکان امکان ندارد. هر شیئی که در یک مکان قرار دارد، طبعاً نیازمند فضا است. رابطه‌ای متقابل و عکس‌العمل بین ۳ عامل (رفتار انسانی، مفاهیم و مشخصات فیزیکی) باعث ایجاد مکان می‌شود. مکان بخشی از فضاست که به‌واسطه عناصر و عواملی خاص صاحب هویتی منحصربه‌فرد و تکرارناپذیر می‌شود. معماری در مواجهه با محیط، یا زبان، محیط را برمی‌گزیند یا خود را جدا از محیط بیان می‌کند یا به مقابله با محیط می‌پردازد. به‌عبارت‌دیگر مکان می‌تواند ساختمان را تبدیل به معماری کند و معماری است که می‌تواند جا را به مکان تبدیل‌کند. این ارتباط درهم‌پیچیده مهم‌ترین عامل تجربه زیستن در مکان است؛ تجربه تعلق داشتن به مکان و معنا دادن به آن (حبیبی، ۱۳۸۷).

روانشناسی محیطی

در طول تاریخ همیشه منشأ نوآوری‌ها و پدیده‌های نو، در رابطه با نیازهای افراد و یا جامعه بوده که در نهایت به واقعیت گرائیده و با گذشت زمان روند تکاملی خود را طی کرده‌است. با توجه به ازدیاد جمعیت، آلودگی محیط‌زیست، محدود بودن منابع و درنهایت پیچیدگی‌های اجتماعی در دهه‌های گذشته، بدون تردید بوجود آمدن و توسعه موضوع روانشناسی محیط معماری در جوامع شهری اجتناب ناپذیر بوده‌است (نمازیان و قارونی، ۱۳۹۲). از افراد دیگری که در این حیطه به ارائه تعاریف و نظریات پرداخته‌اند، می‌توان گیفورد را نام برد. او در کتاب خود روان‌شناسی محیطی را "بررسی متقابل میان فرد و قرارگاه کالبدی وی" تعریف می‌کند(Gifford,1997:10). وی معتقد است در چنین تأثیر متقابلی، فرد محیط را دگرگون می‌کند و هم زمان، رفتار و تجارب وی توسط محیط دگرگون می‌شود.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1393.3.9.3.5]

دانش روان‌شناسی محیطی مانند بسیاری از رشته‌های علمی دیگر شامل دو بخش نظری و کاربردی یا عملی بوده و در واقع در پی آشکارسازی ابعادی است که در روان‌شناسی عمومی به فراموشی سپرده شده است؛ ابعادی مانند شرایط کالبدی، معماری، فرهنگی، اجتماعی و نیز ابعاد نمادی محیطی (مرتضوی،۱۳۸۰:۶). زمینه‌های کاربردی این دانش، به‌گونه‌ای مؤثر می‌تواند در خدمت طراحان و معماران قرار گیرد و یافته‌های حاصل از آن در فرآیند طراحی معماری نقش مهمی ایفا نماید (دانشپور و همکاران، ۱۳۸۸).

روانشناسی محیطی مکان

از دید فلاحت دیدگاه روان‌شناسی محیطی مکان این است که مردم فعالیتشان را در مکانی خاص شکل می‌دهد. مکان نمی‌تواند جدا از فرد باشد مکان بخشی از فضای طبیعی یا ساخته‌شده است که به لحاظ مفهومی و مادی محدوده‌ای مشخص دارد و نتیجه روابط متقابل میان سه عامل رفتار انسان است که کیفیت‌های محیطی است که انسان را به تجربه حسی و عاطفی و معنوی خاص نسبت به محیط زندگی نیاز دارند. این نیازها از تعامل صمیمی و هم‌ذات پنداری با مکانی که در آن سکونت دارد، قابل تحقق است (فلاحت،۱۳۸۳). حس مکان واژه جدیدی است که به ادبیات معماری و شهرسازی وارد گردیده است و هنوز معنا و مفهوم دقیق تعریف‌نشده است؛ تئوری و نظریه‌های حس مکان به دودسته پدیدارشناسی و روان‌شناختی تقسیم می‌گردد. در اینجا به حس مکان با رویکرد روان‌شناسی محیطی پرداخته می‌شود. شاخص‌های فیزیکی به وجود آورنده‌ی حس مکان هستند. هدف پر کردن شکاف‌ها به‌وسیله‌ی ویژگی‌های مبهم محیطی با معانی نمادین در حس مکان تأثیر دارد و مدل ارتباط بین محیط و حس مکان است که با تغییر محیط کیفیت خود را از دست می‌دهد (Steadman,2003). در رویکرد روان‌شناختی، مکان بخشی از محیط جغرافیایی است که ویژگی‌های ذهنی و معنایی در خود نهان دارد. در این ایده مکان به‌عنوان برآیندی از نیروهای متنوع سیاسی اجتماعی و روان‌شناختی که در لحظه خاصی از زمان‌بر آن تأثیر می‌گذارند تلقی شده‌است (پرتویی، ۱۳۸۲). در این رویکرد محیط به‌عنوان ساختار روان‌شناختی تلقی می‌شود که دربردارنده‌ی معانی ماحصل رابطهٔ بین اجزا شامل مشخصات کالبدی بستر و هدف فعالیت‌های جاری در آن و ارزیابی این فعالیت‌هاست. در نظریه مکان، محیط‌های کالبدی به دلیل تعامل سه عامل اصلی واجد اهمیت وجود دارد که مکان کالبدی فعالیتی که در آن به وقوع می‌پیوندد و معنایی که از وحدت مکان و فعالیت دریافت می‌شود (Canter,1971). بررسی چگونگی تأثیر محیط کالبدی بر ادراک و فعالیت‌های انسان نشان می‌دهد که ویژگی‌های کالبدی محیط، با ایجاد معانی و تأمین فعالیت‌های خاص در ایجاد روح مکان و القای حس مکان مؤثر است. تأمین فعالیت‌ها از فضا با رضایتمندی از ویژگی‌های پویایی محیط مانند دما، صدا و نیز امکان فعالیت‌های فردی و تعاملات اجتماعی توسط عناصر ایستای محیط مانند ابعاد و تناسبات به وجود می‌آید. شناخت و عاطفه نسبت به فضا با درک معانی نمادها،زیبایی‌شناختی فردی، معنایی فضا و هویتمندی به آن حاصل می‌شود. ویژگی‌های کالبدی به‌ویژه طرح کالبدی با شکل‌دهی به مرزها روابط و چیدمان‌ها ادراکات و فعالیت‌ها را به وجود می‌آورند. اساس ایجاد حس مکان احساس و ادراک است؛ یعنی وقتی‌که عینیت محیط معنایی ویژه‌ای می‌یابد فرد نسبت به آن احساس خاصی پیدا می‌کند و بر اساس این احساس رابطه‌ای میان خود و محیط حس می‌کند. برقراری این ارتباطی عاطفی سبب می‌شود که محیط جای خود را در ذهنیت فرد بازکرده و تبدیل به چیزی فراتر از مجموعه‌ای گزینش‌شده‌ای از اطلاعات محیط گردد. این مجموعه متکی به ذهن و متأثر از عوامل اجتماعی و درونی مانند شخصیت فرد، تجارب، فرهنگ و رابطه‌ی وی با مکان است (گروتر، ۱۳۸۳).

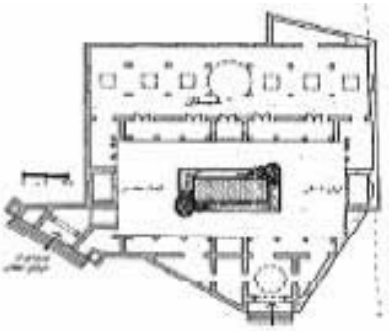
مدل پژوهش

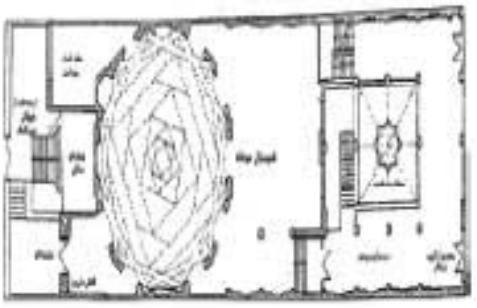
در قرارگاه رفتاری مسجد، فرم، فعالیت و معنا سه‌بعدی هستند که مکان را می‌سازند و در ایجاد حس مکان برای نمازگزاران و استفاده‌کنندگان از مسجد مؤثر است. پرسشنامه به ۳۰ نفر ارائه و برای تجزیه‌وتحلیل داده‌های استخراج‌شده نیز از نرم‌افزار آماری SPSS گردیده‌است. نتایج حاصله در قالب جداول تحلیلی و نمودار به تصویر کشیده‌شده است. این بررسی بین دو مسجد جدید با طرح سنتی و نو است. مساجد معاصر شهر تهران بر اساس طرح به دو گروه مسجد جدید با طرح سنتی و مسجد جدید با طرح نو می‌توان دسته‌بندی کرد:

مسجد جدید با طرح سنتی: این مساجد معمولاً با دیوار باربر و انواع طاق و قوس‌ها ساخته می‌شوند که ممکن است از سازه‌های جدید نیز استفاده و با نما و تزیینات مساجد سنتی پوشانده شوند. در ساخت این مساجد تلاش می‌شود، مساجدی با فضاها، عناصر و روابطی با حداکثر تشابه به مسجد اصیل ساخته شود. از این گروه مساجد می‌توان به مسجد امام حسین اشاره نمود. این مسجد در شهر تهران در ضلع غربی میدان امام حسین (ع) در منطقه ۷ واقع‌شده است. بافت اطراف مسجد به‌صورت کاربری مسکونی پرتراکم و کاربری تجاری‌های پرترددی است. این مسجد از پایگاه های مهم مذهبی تهران است. این مسجد دارای مساحت ۷۰۰۰ مترمربع و ساخت بنا مربوط به ۵۰ سال قبل یعنی در سال ۱۳۴۱ است و در سال ۱۳۴۶ بنای کنونی به دست دو معمار بنام حاج لرزاده و محمد کاشی ساخته‌شده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1225602.1393.3.9.3.5]

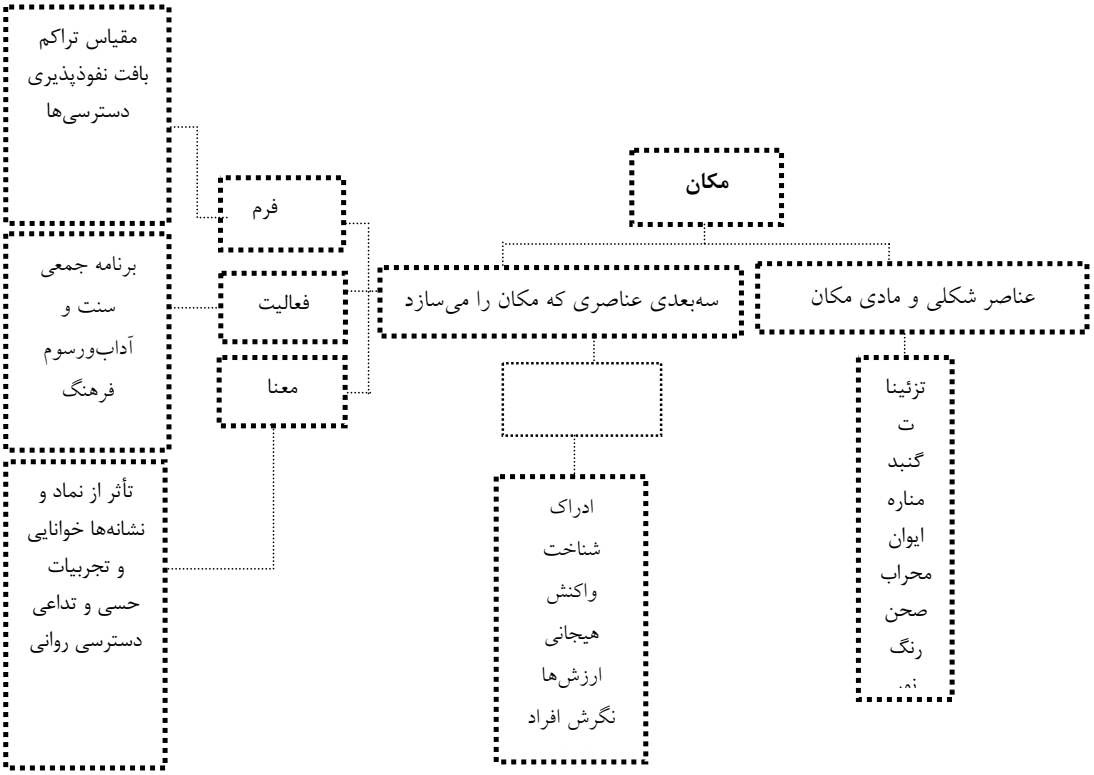
مسجد جدید با طرح نوآورانه: در این مساجد از برخی عناصر و فضاها با روابط مسجد اصیل به‌صورت دگرگون‌شده استفاده می‌شود و معمولاً برای این منظور از مواد و مصالح و روش‌ها و دستگاه‌های جدید ساخت استفاده می‌شود. از نمونه‌های این مساجد مـی‌تـوان مـسجد الغدیر اشاره کرد. مسجد الغدیر در شمال تهران واقع در بلوار میرداماد منطقه سه شهرداری واقع‌شده است. کاربری‌های پیرامون آن مسکونی و تجاری هستند. این مسجد در ابعاد ۱۵/۲×۵۵ متر است و در سال ۱۳۵۵ ساخت این بنا به دست معماری بنام جهانگیر مظلومی به‌صـورت هیئت امنائی شروع و در سال ۱۳۶۶ این مسجد به پایان رسید.

تصویر ۱- پـلان مسجد امـام حـسین (ع)

تـــصویر ۲- پـــلان مسجد الغدیر

تصویر ۳- نمودار مکان با رویکرد روانشناسی محیطی

تحلیل یافته‌های پژوهش

فرضیه‌های این پژوهش به تفکیک مساجد امام حسین و الغدیر مورد ارزیابی قرار می‌دهد:

فرضیه ۱: طرح کالبدی عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن است.

مسجد امام حسین (ع): جدول ۱، به بررسی میزان همبستگی بین متغیر مستقل (عناصر شکلی و مادی مکان) و وابسته (حس مکـان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۲، به بررسی رابطه خطی بین متغیـر وابـسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1393.3.9.3.5]

جدول ۱- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

متغیر وابسته / متغیر مستقل	حس مکان
عناصر شکلی و مادی مکان	۰/۹۷۱*

*P<0/01

جدول ۲- بررسی خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه اول پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	Fآماره	سطح معناداری
رگرسیون	۲۰/۳۴۱	۱	۲۰/۳۴۱	۴۵۷/۶۹۲	۰/۰۰۰
باقی‌مانده	۱/۲۴۴	۲۸	۰/۰۴۴	–	–
مجموع	۲۱/۵۸۵	۲۹	–	–	–

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵ (۵٪) است؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول، فرض وجود رابطهٔ خطی بین متغیرهای مستقل و وابسته تائید می‌شود. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که عناصر شکلی و مادی مکان می‌تواند میزان حس مکان را در مسجد امام حسین پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در عناصر شکلی و مادی مکان، حس مکان مسجد امام حسین حدود ۰/۹۷۱ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان مسجد امام حسین دارد. پس طرح کالبدی عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن در مسجد امام حسین است.

مسجد الغدیر: جدول ۳، به بررسی میزان همبستگی بین متغیر مستقل (عناصر شکلی و مادی مکان) و وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود.

جدول ۳- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

متغیر وابسته / متغیر مستقل	حس مکان
عناصر شکلی و مادی مکان	۰/۹۷۰*

*p<0.01

جدول ۴- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه اول پژوهش

متغیرهای مستقل / متغیر وابسته	فرم	فعالیت	معنا
حس مکان	۰/۹۲۹*	۰/۹۱۸*	۰/۹۸۵*

*p<0.01

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵(۵٪) است؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغییر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول، فرض وجود رابطه خطی بین متغیرهای مستقل و وابسته، تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که عناصر شکلی و مادی مکان می‌تواند میزان حس مکان را در مسجد الغدیر پیش‌بینی نماید. درحقیقت با افزایش یک انحراف معیار در عناصر شکلی و مادی مکان، حس مکان مسجد الغدیر حدود ۰/۹۷۰ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان مسجد الغدیر دارد. پس طرح کالبدی، عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن در مسجد الغدیر است.

حال با توجه به نتایج رگرسیون در هر دو مسجد امام حسین و مسجد الغدیر می‌توان نتیجه گرفت که عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان تأثیرگذار بوده درحالی‌که این تأثیر در مسجد امام حسین تا حدودی بیشتر است. لذا طرح کالبدی، عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن است. پس فرضیه اول پژوهش تائید و فرضیه صفر رد می‌گردد.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1225602.1393.3.9.3.5]

فرضیه ۲: ماهیت وجودی مسجد بر حس مکان تأثیرگذار است.

مسجد امام حسین (ع): جدول ۵، به بررسی میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل (فرم، فعالیت و معنا) با متغیر وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۶، به بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

جدول ۵- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	Fآماره	سطح معناداری
رگرسیون	۲۰/۹۴۳	۱	۲۰/۹۴۳	۹۱۲/۶۴۴	۰/۰۰۰
باقی‌مانده	۰/۶۴۳	۲۸	۰/۰۲۳	–	–
مجموع	۲۱/۵۸۵	۲۹	–	–	–

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵(۵٪) می‌باشند؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول فرض وجود رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که بعد معنا می‌تواند حس مکان را در مسجد امام حسین پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در بعد معنا، حس مکان در مسجد امام حسین حدود ۰/۹۸۵ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد بعد معنا بر حس مکان مسجد امام حسین دارد. درحالی‌که ابعاد فرم و فعالیت با حس مکان دارای ارتباط بوده، ولی نتوانستند میزان حس مکان این مسجد را پیشگویی نمایند. پس ماهیت وجودی مسجد امام حسین بر حس مکان تأثیرگذار است.

جدول ۶- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه دوم پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	Fآماره	سطح معناداری
رگرسیون	۱۷/۷۲۲	۱	۱۷/۷۲۲	۴۹۸/۷۷۸	۰/۰۰۰
باقی‌مانده	۰/۹۹۵	۲۸	۰/۰۳۶	–	–
مجموع	۱۸/۷۱۷	۲۹	–	–	–

مسجد الغدیر: جدول ۷، به بررسی میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل (فرم، فعالیت و معنا) با متغیر وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۸، به بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

جدول ۷- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

متغیرهای مستقل / متغیر وابسته	فرم	فعالیت	معنا
حس مکان	۰/۹۸۴*	۰/۹۷۴*	۰/۹۷۴*

*p<0.01

جدول ۸- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه دوم پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	Fآماره	سطح معناداری
رگرسیون	۱۸/۱۱۷	۱	۱۸/۱۱۷	۸۴۵/۷۲۲	۰/۰۰۰
باقی‌مانده	۰/۶	۲۸	۰/۰۲۱	–	–
مجموع	۱۸/۷۱۷	۲۹	–	–	–

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵ (۵٪) می‌باشند، لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول فرض وجود رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که بعد فرم می‌تواند حس مکان را در مسجد الغدیر پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در بعد فرم،

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1393.3.9.3.5]

حس مکان در مسجد الغدیر حدود ۰/۹۸۴ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد بعد فرم بر حس مکـان مـسجد الغـدیر دارد. درحالی‌که ابعاد فعالیت و معنا با حس مکان دارای ارتباط بوده ولی نتوانستند میزان حس مکـان مـسجد الغـدیر را پیـشگویی نماینـد. پـس ماهیت وجودی مسجد الغدیر بر حس مکان تأثیرگذار است.

حال با توجه به نتایج رگرسیون در هر دو مسجد می‌توان نتیجه گرفت که در هر دو مسجد ابعاد ماهیت وجودی مسجد با حس مکان دارای ارتباط بوده که در مسجد امام حسین تنها متغیر معنا توانست حس مکان را پیش‌بینی کند و در مسجد الغدیر متغیر فرم توانست متغیر حـس مکان را پیشگویی نماید. همچنین تأثیرپذیری حس مکان در هر دو مسجد تا حدودی با یکدیگر برابر بود. پس ماهیت وجـودی مـسجد بـر حس مکان تأثیرگذار است. لذا فرضیه دوم پژوهش تائید و فرضیه صفر رد می‌گردد.

فرضیه ۳: بین ابعاد عناصر شکلی و مادی مکان در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۹- بررسی تفاوت ماهیت وجودی به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون		T-Test			
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
تزئینات	برابری واریانس‌ها	۱/۱۵۴	۰/۲۸۷	۱/۴۹۱	۵۸	۰/۱۴۱	۰/۳۲۲
	عدم برابری واریانس‌ها			۱/۴۹۱	۵۶/۹۳۲	۰/۱۴۲	
گنبد	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
منار	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
ایوان	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
محراب	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
صحن	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
رنگ	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	
نور	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰	۰/۹۲۵
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰	

از جدول بالا می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معنادار در آزمون لون بزرگ‌تر از ۵٪ می‌باشند که نشان سطوح معناداری در آزمون در ردیف بالا به‌غیراز متغیر تزیینات کمتر از ۵٪ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد عناصر شکلی و مادی مکان در مساجد تفاوت معناداری وجود دارد. درحالی‌که مؤلفه تزیینات در بین دو مسجد دارای تفاوت آشکاری نیست.

فرضیه ٤: بین ابعاد حس مکان در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

از جدول ۱۰ می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری در آزمون لون بزرگ‌تر از ۵٪ می‌باشند که نـشان‌دهنـده برابـری واریـانس‌هـا در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد مورد بررسی است. سطوح معناداری در آزمون در ردیف بالا بیـشتر از ۵ مـی‌باشـند کـه گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد حس مکان در مساجد تفاوت معناداری وجود ندارد.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1225602.1393.3.9.3.5]

جدول ۱۰- بررسی تفاوت حس مکان به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون		T-Test			
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
ادراک شناخت	برابری واریانس‌ها	۰/۳۰۶	۰/۵۸۲	۰/۴۴۴	۵۸	۰/۶۵۸	۰/۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۴۴۴	۵۷/۹۹۷	۰/۶۵۸	
واکنش هیجان	برابری واریانس‌ها	۰/۳۰۶	۰/۵۸۲	۰/۴۴۴	۵۸	۰/۶۵۸	۰/۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۴۴۴	۵۷/۹۹۷	۰/۶۵۸	
ارزش‌ها	برابری واریانس‌ها	۰/۳۰۶	۰/۵۸۲	۰/۴۴۴	۵۸	۰/۶۵۸	۰/۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۴۴۴	۵۷/۹۹۷	۰/۶۵۸	
نگرش افراد	برابری واریانس‌ها	۱/۳	۰/۲۵۹	۰/۶۶۹	۵۸	۰/۵۰۶	۰/۱۴۴
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۶۶۹	۵۷/۸۷۴	۰/۵۰۶	
زیباشناختی	برابری واریانس‌ها	۰/۰۰۶	۰/۹۳۶	۰/۲۰۲	۵۸	۰/۸۴۱	۰/۰۴۴
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۲۰۲	۵۶/۹۰۲	۰/۸۴۱	

فرضیه ۵: بین ابعاد فرم در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۱- بررسی تفاوت فرم به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون		T-Test			
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
مقیاس تراکم	برابری واریانس‌ها	۰/۲۸۱	۰/۵۹۸	۰/۰۵۱	۵۸	۰/۹۶	۰/۰۱۳
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۰۵۱	۵۷/۸۸۳	۰/۹۶	
بافت نفوذپذیری	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۴	۰/۱۲۹	۵۸	۰/۸۹۸	۰/۰۳۳
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۱۲۹	۵۷/۶۴۸	۰/۸۹۸	
دسترسی‌ها	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۴	۰/۱۲۹	۵۸	۰/۸۹۸	۰/۰۳۳
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۱۲۹	۵۷/۶۴۸	۰/۸۹۸	

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکرشده در آزمون لون، بزرگ‌تر از ۰/۰۵(۵٪) می‌باشند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردبررسی است. سطوح معناداری در آزمون مذکور در ردیف بالا، بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪، بین ابعاد فرم در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد.

فرضیه ٦: بین ابعاد فعالیت در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۲- بررسی تفاوت فعالیت به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون		T-Test			
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
برنامه جمعی	برابری واریانس‌ها	۰/۲۶۳	۰/۶۱	۰/۷۰۲	۵۸	۰/۴۸۶	۰/۱۷
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۷۰۲	۵۷/۲۵۲	۰/۴۸۶	
سنت، آداب و رسم فرهنگ	برابری واریانس‌ها	۶/۴۹۳	۰/۰۱۳	۱/۷۵	۵۸	۰/۰۸۵	۰/۴۱۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۱/۷۵	۵۱/۵۱۴	۰/۰۸۶	

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1393.3.9.3.5]

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکرشده در آزمون لون به‌غیراز مؤلفه سنت، آداب‌ورسوم و فرهنگ بزرگ‌تر از ۵٪ می‌باشند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردبررسی است. سطوح معناداری در ردیف بالا برای مؤلفه برنامه جمعی و ردیف پایین برای مؤلفه سنت آداب‌ورسوم بیشتر از ۵٪ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد فعالیت در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد.

فرضیه ۷: بین ابعاد معنا در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۳- بررسی تفاوت معنا به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون		T-Test			
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
تأثر از نماد و نشانه‌ها	برابری واریانس‌ها	۲/۶۹۸	۰/۱۰۶	۵/۴۶	۵۸	۰/۰۰۰	۱/۰۸
	عدم برابری واریانس‌ها			۵/۴۶	۵۴/۴۷۹	۰/۰۰۰	
خوانایی و تجربیات حسی و تداعی	برابری واریانس‌ها	۱/۳۴۹	۰/۲۵	۰/۶۸۱	۵۸	۰/۴۹۹	۰/۱۴۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۶۸۱	۵۷/۱۹۴	۰/۴۹۹	
دسترسی روانی	برابری واریانس‌ها	۰/۱۹۵	۰/۶۶۱	۰/۸۳۷	۵۸	۰/۴۰۶	۰/۱۴۴
	عدم برابری واریانس‌ها			۰/۸۳۷	۵۷/۷۶۲	۰/۴۰۶	

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکرشده در آزمون لون، بزرگ‌تر از ۰/۰۵ می‌باشند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردبررسی است. سطوح معناداری در آزمون مذکور در ردیف بالا به‌غیراز متغیر تأثر از نماد و نشانه‌ها، بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪، بین ابعاد خوانایی و تجربیات حس و تداعی و نیز دسترسی روانی در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد. درحالی‌که تأثر از نماد و نشانه‌ها در بین دو مسجد دارای تفاوت آشکاری است.

نتیجه‌گیری

مسجد یک فضای عمومی است و به‌عنوان یک قرارگاه ادراک می‌شود، ارتباط مستقیم بین ویژگی‌های بصری (ویژگی‌های برجستهٔ فیزیکی) و حس مکان است که این ویژگی‌ها به‌عنوان ریشه مکان شمرده می‌شوند که ما آن‌ها را از طریق حواس از طریق حرکت در مکان رنگ بافت شیب نور می‌توانیم درک کنیم. پس کالبد بر حس مکان تأثیر بسزایی می‌گذارد. مهم‌ترین شاخصه‌های مسجد ازنظر استفاده‌کنندگان ابتدا ویژگی‌های کالبدی و بعدازآن فعالیت‌ها و درنهایت معانی در مسجد است. شاخص نشانه‌ها و معانی ارتباط‌دهنده این سه عامل و مؤلفه اصلی تقویت حس مکان است. در مساجد سنتی باوجود داشتن نشانه‌های آشناتر معمولاً حس- مکان غنی‌تری نسبت به مساجد نو را در نمازگزار به وجود می‌آورند. فعالیت‌ها در مسجد، زمینه‌ای برای شکل گرفتن نشانه‌ها و معانی است و هر چه افراد رابطه نزدیکی با مسجد داشته باشند، انجام فعالیت در مسجد را مهم‌تر می‌دانند. طرح کالبدی، به‌صورت غیرمستقیم از طریق نشانه‌ها و معانی بر فعالیت و احساس مردم تأثیر گذاشته و باعث ایجاد تصویر ذهنی در ذهن استفاده‌کنندگان می‌شود. نشانه‌ها، نمادها و تزئینات، عناصر شکلی و روابط فضایی در ایجاد تصویر ذهنی و تقویت و غنی‌سازی حس مکان نقش بسزایی دارند. در مساجد سنتی نشانه‌ها و نمادها و در مساجد نو عملکردها و فعالیت‌ها موردتوجه هستند.

فهرست منابع

- افشارنادری، ک. (۱۳۷۸). *از کاربری تا مکان*. مجله معمار، شماره ۶، پاییز ۱۳۷۸.
- پرتوی، پ. (۱۳۸۲). *مکان و بی‌مکانی؛ رویکردی پدیدارشناسانه*. فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۱۴، ص ۴۰-۵۰.
- حبیبی، ر. (۱۳۸۷). *تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان*. فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۳۵، ص ۳۹-۵۰.
- دانشپور، س.ع.، مهدوی‌نیا، م. و غیائی، م.م. (۱۳۸۸). *جایگاه دانش روانشناسی محیطی در ساختمان‌های بلندمرتبه با رویکرد معماری پایدار*. فصلنامه هویت شهر، شماره ۵.
- رلف، آ. (۱۳۸۹). *مکان و بی‌مکانی*. ترجمه: محمدرضا نقصان‌محمدی. تهران: انتشارات آرمان‌شهر.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1225602.1393.3.9.3.5]

– فلاحت، م.ص. (۱۳۸۳). *نقش طرح کالبدی در حس مکان پنج مسجد معاصر با طرح سنتی و نوآورانه در تهران*. پایان‌نامه دکترای معماری، دانشگاه تهران.
–گروتر، ی. (۱۳۸۳). *زیبایی‌شناختی در معماری*. ترجمه: جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
– محمودی‌نژاد، ه.، پورجعفر، م.، بمانیان، م.ر.، انصاری، م. و تقوایی، ع.آ. (۱۳۸۷). *پدیدارشناسی محیط شهری: تأملی در ارتقای فضا به مکان شهری*. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره دهم، شماره ۴.
– مدنی‌پور، ع. (۱۳۷۹). *طراحی فضای شهری نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی*. ترجمه: فرهاد مرتضایی. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی.
– مطلبی، ق. (۱۳۸۰). *روانشناسی محیطی: دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری*. نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۰.
– نمازیان، ع. و قارونی، ف. (۱۳۹۲). *حلقه گمشده روان‌شناسی محیط در آموزش معماری*، نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۵.
– نوربری‌شولتز، ک. (۱۳۸۱). *مفهوم سکونت به‌سوی معماری تمثیلی*. ترجمه: محمود امیر یاراحمدی. تهران: نشر آگه، چاپ اول.
- Canter, D. (1971*). The Psychology of Place*, London. The Architectural Press.
- Gifford, R. (1997). *Environmental Psychology: Principles and Practice*. London, Boston, Allyn and Bacon.
- Longman. (2001). *Longman Dictionary of Contemporary English.* Tehran: Kaleme Publisher.
- Oxford. (2003). *Oxford Advanced Learners's Dictionary,* Tehran: Vazheh Publisher.
- Steadman, R.C. (2003). *Is it really just a social construction? The contribution of the physical environment to sense of place.* Society and Natural resources, 16, 671-685.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1393.3.9.3.5]